

Breu guia per conèixer el moviment Open Access

Document elaborat en commemoració del dia internacional de l'accés obert (14 d'octubre de 2008).

Què és l'Open Access?

Actualment per *open access* (accés obert) s'entén un accés en línia, gratuït, immediat i permanent al text complet d'un article científic o acadèmic.

Accés obert gratuït

Significa que qualsevol persona arreu del món pot accedir al contingut d'un article amb l'únic requeriment de tenir accés a la xarxa.

Accés obert lliure

Si l'accés obert també inclou l'eliminació de barreres legals per poder utilitzar l'article, és a dir per poder-lo reproduir, distribuir o fer-ne una comunicació pública, i fins i tot transformar-lo (per exemple per traduir-lo), sempre que se'n reconegui l'autoria i se'n mantingui la integritat.

La possibilitat d'oferir un article científic en aquestes condicions no és una utopia sinó una realitat. Actualment hi ha unes 3700 publicacions que segueixen aquest principi.

Accés obert i drets d'autor

L'accés obert pot conviure perfectament amb els drets d'autor i amb els processos de revisió. Que un text estigui disponible a la xarxa de manera gratuïta no vol dir que no hagi estat validat ni que no s'hagin de respectar les condicions amb les quals s'ofereix. El que canvia respecte el mètode de difusió tradicional és que s'ha canviat el sistema de subscripció per altres models de publicació que permeten que l'accés sigui obert.

L'aparició d'aquest nou model ha provocat que les publicacions tradicionals reaccionin i hagin canviat les normatives respecte la propietat intel·lectual permeten que es puguin difondre els articles a text complet des dels dipòsits institucionals dels investigadors. A més cada cop hi ha més agències de finançament de la recerca que imposen que aquest dipòsit sigui obligatori per gaudir d'un ajut.

Què són les declaracions BBB?

Durant aquests darrers anys s'ha consolidat l'accés obert gràcies a les iniciatives impulsades des de diverses institucions i fonamentades en les declaracions de Budapest, Bethesda i Berlín (BBB) de principis de segle.

Iniciativa de Budapest per a l'accés obert¹

Aquesta iniciativa o declaració, coneguda com a BOAI (Budapest Open Access Initiative) va sorgir de la reunió celebrada a la capital hongaresa al desembre de 2001 organitzada per l'Open Society Institute (OSI). L'objectiu de la reunió era impulsar l'esforç internacional per fer que els articles de recerca de qualsevol àrea acadèmica estiguessin disponibles de forma

¹Versió original: <http://www.soros.org/openaccess/read.shtml>

Versió en català: http://www.bib.ub.edu/fileadmin/pmid_borrar/boai_cat.pdf

gratuïta en línia. Els participants venien de diferents nacions i disciplines, amb punts de vista diversos. El resultat de la trobada va ser una declaració de principis, una declaració d'estratègia i una declaració de compromís.

Declaració de Bethesda sobre la publicació en accés obert²

Aquesta declaració va ser difosa com a conclusió de la trobada en aquesta ciutat nord-americana a l'abril de 2003.

L'objectiu del document era estimular la discussió entre la comunitat d'investigadors biomèdics per assolir de manera ràpida l'accés obert a les publicacions científiques.

A la trobada varen assistir diferents col·lectius involucrats en el procés de difusió, científics, editors, bibliotecaris, societats científiques,...

Un dels resultats de la reunió va ser la primera definició de publicació en accés obert.

Declaració de Berlín sobre l'accés obert al coneixement en ciències i humanitats³

L'octubre de 2003 va tenir lloc a la capital alemanya una nova reunió per establir els fonaments de l'accés obert.

En aquesta ocasió es va determinar que era una contribució en accés obert i es varen establir una sèrie d'accions per avançar en l'objectiu final de tenir un accés obert lliure en les publicacions científiques i acadèmiques.

Aquesta declaració és un dels textos que ha rebut més suport en aquest camp i ha estat signada per moltes institucions arreu del món. Actualment es fa una reunió anual que porta el nom de Berlín Open Access on es debat sobre l'estat de l'accés obert i les passes a seguir.

Què són les dues vies de l'accés obert?

En la iniciativa de Budapest es varen proposar dues estratègies complementàries per aconseguir l'objectiu de l'accés obert a les publicacions científiques:

Autoarxiu: Via verda

Els acadèmics necessiten les eines i l'ajuda per dipositar els seus articles de revista amb revisió en arxius electrònics oberts, una pràctica anomenada comunament autoarxiu. Quan aquests arxius s'ajustin als estàndards creats per l'OAI (Open Archives Initiative), els motors de cerca i altres eines els podran tractar com un únic arxiu. Llavors els usuaris no hauran de conèixer quins arxius existeixen o on es troben ubicats per trobar i utilitzar-ne els continguts.

La ruta verda s'ha desenvolupat ràpidament gràcies a l'aparició dels dipòsits digitals i els mandats o requeriments, així com els canvis en la cessió de drets de la revistes científiques. Actualment un gran nombre d'editorials permet que els autors puguin reproduir els articles publicats en dipòsits oberts de la institució on treballen o bé en dipòsits temàtics. Tot i així, aquest procés d'arxiu encara costa que es faci de manera voluntària i només ha tingut repercussió quan s'ha fet obligatori.

²Versió original: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>

Versió en català: http://ictlogy.net/articles/bethesda_ca.html

³Versió original: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>

Versió en català: http://www2.ub.edu/bid/consulta_articulos.php?fichero=15vela.htm

Revistes en accés obert: via daurada

En segon lloc, els acadèmics necessiten els mitjans per iniciar una generació nova de revistes compromeses amb l'accés obert, així com una ajuda per aquelles revistes actuals que escullin fer la transició cap a l'accés obert.

Amb l'objectiu que aquests articles puguin ser difosos tant com es pugui, aquestes revistes noves no tornaran a invocar la propietat intel·lectual per restringir-ne l'accés i la utilització dels materials publicats. Tanmateix utilitzaran els drets i altres eines per assegurar un accés obert a tots els articles que s'hi publiquin. Com que el preu és una barrera a l'accés, aquestes revistes noves no cobraran per subscripció ni per accés i cercaran altres mètodes per cobrir-ne les despeses. Hi ha moltes fonts de finançament alternatives per aquest propòsit, incloent-hi les institucions i els governs que financen la recerca, les universitats i els laboratoris que contracten els investigadors, les donacions establertes en determinades disciplines o institucions, els amics de la causa de l'accés obert, els beneficis de la venda de publicitar en els textos originals, finançament alliberat per la finalització o la cancel·lació de subscripció de revistes tradicionals, o fins i tot contribucions dels propis investigadors.

Aquest procés de transició cap a l'obertura és més lent tot i que el nombre de revistes en accés obert augmenta cada any així com el prestigi d'algunes capçaleres.

Darrerament hi ha hagut un debat sobre l'elecció de noms per aquestes dues vies i la definició d'accés obert. Sembla ser que s'ha arribat a un compromís per definir com a accés obert qualsevol d'aquestes estratègies i afegir-hi gratuït o lliure quan desapareguin les barreres econòmiques o legals, respectivament.

No cal afavorir cap d'aquestes solucions com a l'única viable per a tot el món i per a totes les disciplines i no hem d'aturar-nos per cercar-ne d'altres, alternatives noves i creatives.

Què és l'autoarxiu?

És el procés pel qual un investigador diposita en un servidor d'accés gratuït i universal una reproducció d'un text que ha estat publicat en una revista científica. Aquest tipus de servidors reben el nom de dipòsits digitals i poden ser de tipus temàtic, institucional o consorciats.

Fa uns anys aquest procés d'oferir la producció científica d'un investigador a la xarxa no era possible per culpa de la cessió exclusiva de drets que se signava un cop s'acceptava el text. Aquesta cessió feia que els autors perdessin els drets en front de les editorials i aquestes decidissin com explotar aquells textos.

Actualment la majoria d'editorials científiques permeten que l'autor pugui oferir una reproducció del seu article en un dipòsit institucional o temàtic. La reproducció de l'article pot ser fins i tot amb el mateix format que apareix a la revista.

Per poder conèixer quines són les condicions legals en què es troba un d'aquests textos es pot consultar la base de dades creada pel projecte britànic Sherpa⁴. Aquest projecte iniciat l'any 2002 té diferents àrees d'actuació entre les quals destaca el recull de polítiques editorials sobre propietat intel·lectual, anomenat Romeo⁵.

Cal tenir en compte que tot i que es permeti la difusió del text en els dipòsits digitals de

⁴<http://www.sherpa.ac.uk/>

⁵<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>

manera gratuïta, els drets d'explotació es mantenen, generalment en mans dels editors, i per tant si es vol distribuir o traduir els textos caldria l'autorització corresponent de l'editor.

Hi ha revistes que permeten la difusió dels textos amb un període d'embargament des del moment de la publicació que pot variar de 6 a 12 mesos. Durant aquest període no hi ha cap impediment a dipositar el text sempre que l'accés estigui tancat.

En el cas que una revista no permeti la difusió dels textos publicats en un dipòsit pública priori, sempre és possible demanar-ne l'autorització. A més, a l'hora de signar el contracte de cessió de drets sempre es pot afegir un annex on l'autor exposi les seves condicions entre els quals es pot demanar aquest tipus de difusió o la inclusió d'altres condicions.

Què és una revista en accés obert?

Originàriament una revista en accés obert era aquella revista que contenia contribucions que complien aquestes dues condicions, segons les declaracions de Bethesda i de Berlín:

- 1. L'autor (o els autors) i els titulars dels drets sobre les col·laboracions han de garantir a tots els usuaris el dret a l'accés lliure de forma irrevocable en l'àmbit mundial, amb llicència per copiar, usar, difondre, transmetre i exposar els treballs públicament, i també per elaborar i distribuir els treballs que en derivin, en qualsevol mitjà digital i amb qualsevol propòsit responsable, a canvi del compromís d'esmentar-ne com cal l'autoria (les normes de la comunitat dictaran els mecanismes per fer complir adequadament l'ús de l'atribució i de la responsabilitat dels treballs publicats tal com es fa en l'actualitat), com també el dret a fer còpies impreses en poca quantitat i per a ús personal.*
- 2. Una versió completa d'aquesta obra, com també dels seus materials complementaris, inclosa la còpia permesa esmentada, s'haurà de dipositar en un format electrònic apropiat (que, de fet, posteriorment es publicarà) en un lloc en línia, usant les normatives tècniques adequades (com en les definicions dels arxius oberts [Open Archives]). Aquest arxiu serà gestionat i estarà sota el manteniment d'una institució acadèmica, un organisme de recerca, una administració pública o un organisme que tingui competències a l'hora d'assegurar-ne l'accés lliure, la distribució no restrictiva, la interoperativitat i l'arxivament en darrer terme.*

Actualment també reben el nom de revistes en accés obert les que ofereixen el text complet de manera gratuïta. En el primer cas estariem parlant d'accés obert lliure i en el segon cas d'accés obert gratuït, ja que aquest darrer accés pot mantenir les barreres legals per mitjà de les restriccions d'ús.

Per trobar revistes en accés obert podem consultar directoris especialitzats com el RACO⁶ o el DOAJ on trobarem ambdós tipus d'accés. Aquestes revistes no demanen cap mena de cobrament per accés o per subscripció i tenen diversos models per tal de compensar la despesa de producció. Un d'aquests models és el de pagar per publicar que normalment recau en la institució o agència que finança la recerca mitjançant ajuts.

⁶Revistes Catalanes amb Accés Obert <http://www.raco.cat>

Pel que fa a les barreres legals, la revistes en accés obert lliure han optat per utilitzar llicències que autoritzen l'ús sense restriccions dels textos sempre que es mantingui el reconeixement de l'autoria i la integritat de l'obra. Una de les llicències més utilitzada és la de Reconeixement de Creative Commons⁷ perquè és la que s'ajusta més a la definició de les declaracions. També cal tenir en compte que els autors no cedeixen els seus drets en exclusiva sinó que els mantenen i només cal que autoritzin la difusió dels articles.

Actualment, els grups editorials que publiquen en tancat ofereixen diferents programes d'accés obert que permeten que l'autor que ho desitgi publiqui en obert el seu article tot mantenint tancada la resta de la revista. Normalment per fer efectiva aquesta opció cal que l'autor pagui una determinada quantitat que pot ser assumida per qui finança la recerca. Aquest sistema rep el nom de model híbrid⁸.

Què són els mandats?

Per tal d'avançar en l'adopció de l'accés obert hi ha institucions i agències de finançament que han anat adoptant polítiques actives en favor de l'accés obert. La primera universitat que va decidir demanar als seus investigadors que diposessin còpies de les publicacions científiques va ser la Universidade do Minho⁹ de Portugal l'any 2005. Des de llavors altres han seguit els passos del Minho i han fet efectives polítiques similars. Entre aquestes cal destacar la de la Harvard Faculty of Arts and Sciences¹⁰ perquè en lloc de ser una política establerta des de dalt és un compromís del professorat per tal de fer una cessió de drets no exclusiva cap a la universitat perquè pugui explotar les seves obres com millor li convingui. Altres universitats nord-americanes han seguit el model de Harvard.

Pel que fa a les agències de finançament, cal destacar Wellcome Trust¹¹ perquè va ser la primera a requerir el dipòsit dels articles publicats com a resultat de la recerca finançada en un lloc d'accés gratuït. Aquesta política es va establir al 2006 i va fer que altres agències arreu del món adoptessin polítiques similars o canviessin les que tenien, com és el cas dels National Institutes of Health¹² dels EUA que des de l'any 2005 només aconsellaven el dipòsit. El requeriment de dipositar s'ha establert l'any 2008 per als beneficiaris d'ajuts de recerca del NIH mitjançant una llei. Altres institucions polítiques estan adoptant polítiques similars com és el cas de l'European Research Council (ERC)¹³.

Amb el nom de Juliet¹⁴, el projecte Sherpa ha elaborat una llista de polítiques sobre accés obert promogudes per diverses agències de finançament.

Què podeu fer per l'OA?

La difusió i adopció dels principis bàsics de l'accés obert depèn bàsicament de la gent. Sou

⁷<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>

⁸Hi ha una llista consultable: <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/PaidOA.html>

⁹<http://www.eprints.org/openaccess/policysignup/fullinfo.php?inst=Universidade%20do%20Minho>

¹⁰http://www.fas.harvard.edu/~secfas/February_2008_Agenda.pdf

¹¹<http://www.wellcome.ac.uk/About-us/Policy/Spotlight-issues/Open-access/index.htm>

¹²<http://publicaccess.nih.gov/policy.htm>

¹³http://erc.europa.eu/pdf/ScC_Guidelines_Open_Access_revised_Dec07_FINAL.pdf

¹⁴<http://www.sherpa.ac.uk/juliet/>

vosaltres qui podeu fer que tot aquest moviment esdevingui el futur de la difusió científica.

Si sou un investigador, podeu decidir difondre els vostres resultats de manera diferent. Podeu cercar una revista que es publiqui en accés obert dins del vostre camp de recerca i que a més gaudeixi de reconeixement internacional. Si no la trobeu, podeu publicar en una revista de difusió tradicional i optar per l'opció híbrida si existeix. I si cap d'aquestes opcions és possible segurament podreu autoarxivar el vostre article en un dipòsit temàtic o el de la vostra institució. En molts casos fins i tot es pot arxivar el preprint, aquell text que encara està en procés de revisió, i substituir-lo pel definitiu quan es publiqui. També podeu optar per imposar les vostres condicions a l'hora de signar la cessió de drets.

Si sou un estudiant, podeu contribuir a l'accés obert mitjançant els vostres treballs. Podeu oferir les vostres contribucions en obert decidint en cada moment quines són les condicions. Hi ha dipòsits que ofereixen espais per als estudiants i dipòsits temàtics de tesis, tesines i obres similars.

Si sou editor d'una revista, o us plantegeu ser-ho, penseu si el model de l'accés obert us pot servir. Sigueu imaginatius i creatius i treballeu en noves fórmules de publicació que permetin més accés al coneixement científic.

Si sou bibliotecari podeu col·laborar a engrandir el dipòsit institucional ajudant a tota la comunitat a arxivar el seu coneixement. Explicant què és l'accés obert, com s'han de gestionar els drets, com es pot dipositar...

Si doneu ajudes per a la recerca perquè treballeu en un organisme públic o privat dedicat a finançar als investigadors: podeu introduir canvis en la política de concessió d'ajuts per fer més visible la recerca que esteu finançant i perquè arribi a més gent.

Si podeu prendre decisions en les polítiques de difusió podeu incloure polítiques obertes mitjançant mandats que afectin a la vostra institució o comunitat.

Entre tots podem aconseguir que el coneixement estigui a l'abast de tothom sense barreres legals ni barreres econòmiques.

Aquest document està subjecte a la llicència 3.0 de Reconeixement de Creative Commons, disponible a <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/es/>